

HARF-İ CERLE MÜTE‘ADDİLİK BAĞLAMINDA FİİL-HARF-İ CER İLİŞKİSİN TAHLİLİ

(Araştırma Makalesi)

Yakup KIZILKAYA (*)

Öz

Harf-i cerler, Arap dilinde harf kavramının iki türünden biri olan hurûfu'l-me‘ânî grubundandır. Hurûfu'l-me‘ânî Türkçedeki edat bağlaç ve bazı eklerin karşılığı olarak Arapçada kullanılmaktadır. Cümlede edat vazîfesi görerek öğeleri birbirine bağlamakta kullanılan harf-i cerlerin en bariz fonksiyonu ise fiille isim arasındaki ilişkiyi kurmaktır. Bu işlevleriyle harf-i cerler bir yandan eylemin zaman, mekân, sebep ve yapıma biçimine dair detaylarını verirken bir yandan da başında buldukları ismin cümledeki konumunu belirlemektedirler. Bu bağlamda harf-i cerlerin önemli bir işlevi de mefulün bih gayri sarihin başında yer alarak eylemin etkilediği ismi fiile bağlamaktır. Bu durumda harf-i cerrin fiillerle ilişkisi, fiilin geçişliliğine aracılık eden bir ilişkidir. Bu işlevde harf-i cerle fiilin birlikte kullanımı çoğu zaman zorunluk arz etmektedir. Bu tür harf-i cerlerle kullanılan fiilleri konu edinen ve bunları alfabetik olarak sıralayan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın amacı fiil-harf-i cer ilişkisinin genel olarak tahlilini yapmak ve fiilden ayrılmazlık gösteren harf-i cerleri belirleyerek konuyu teorik açıdan bütüncül bir bakışla ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Fiil, Harf-i Cer, Söz Dizimi, Mute‘addî.

Verb-Hurûf al-Jarr Relationship within the Context of Mutaaddî via Hurûf al-Jarr

Abstract

Hurûf al-jarrs are from the hurûf al-ma‘ânî letters group, which is one of the two types of letter concept in Arabic. Hurûf al-ma‘ânî are used in Arabic as equivalents of prepositions, conjunctions and some suffixes in Turkish. The most obvious function of the hurûf al-jarrs, which are used to connect the elements of a sentence, is to determine the

*) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
(e-posta: yakup.kizilkaya@atauni.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7930-3300>

form of the relationship between the verb and the noun they connect. With these functions, hurūf al-jarrs give details about the time, place, reason and manner of action, on the one hand they determine the position of the noun in the sentence. Within this context, an important function of the hurūf al-jarrs is to be at the beginning of the mafūl bihi gayri sarīh and connect the name affected by the action. In this case, the relationship between huruf al-jarrs and verbs is a relationship that mediates the transitivity of the verb. In this function, it is often necessary to use letter and verb together. There are studies dealing with the verbs used with such hurūf al-jarrs and listing them alphabetically. However, the aim of this study is to analyze the verb-hurūf al-jarrs relationship in general and to determine the hurūf al-jarrs that is not separate from the verb and to deal with the subject from a theoretical and holistic perspective.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, verb, Hurūf al-jarr, Syntax, Mutaaddī.

1. Giriş

Arapçada harfler, cümleyi oluşturan unsurlardan biri olarak isim ve fiiller arasındaki anlam bağlarını kurmaktadır. Hurūfu'l-me'ânînin bir türü olan harf-i cerler ise daha çok fiillerle ilişkili olarak cümlede yer alan unsurlardır. Fiille ilişkili olarak kullanıldıklarında fiillin genel anlamını sınırlandıran ve aynı zamanda fiilin anlamına katkı sunan görevler üstlenmektedirler. Cümleye pekiştirme amacıyla da eklenebilen harf-i cerler bu işlevleriyle cümlenin önemli bir unsurudurlar.

Kaynaklarda sayısı genellikle yirmi¹ olarak verilen harf-i cerlerin her biri dilde aynı sıklıkla kullanılmamaktadır.² Arap dilinde sıkça kullanılan harf-i cerlerin neredeyse tamamı çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarından bahsedilecek olan mef'ûlun bih gayri sarihin başında kullanılan harf-i cerler olup bazı kullanımlarında fiilden ayrılmazlık göstermektedirler. Fiille beraberlik gösteren harf-i cerlerle ilgili çalışmalar yapılmıştır.³ Bu çalışmada ise Arapçadaki harf-i cerlerin söz dizimdeki rolüne yönelik değerlendirmeler de yapılmakla birlikte harf-i cerlerden hangilerinin fiille birliktelik gösterdiğini belirlemek, neden bu harf-i cerlerin kullanıldığını araştırmak ve bunun gerekçelerini ortaya koymak, fiil-harf-i cer ilişkisine dair bir sınıflandırma yaparak bu ilişkinin derecelerini belirlemek amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma fiil-harf-i cer ilişkisinin özüne ve mantığına ilişkin bir çalışma olup konunun teorik çerçevesini belirlemeye ve sunmaya odaklanmaktadır.

1) Harf-i cer başlığı altında kaynaklarda genellikle şu harfler zikredilmektedir: الباء، من، إلى، عن، لعلّ. Bk. Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî 'ilmi'l-'Arabîyye*, thk. Fahr Salih Kadâre, Amman: Daru Ammar, 2004, 283; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, I-IV, Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1974, C.II, 431.

2. Arapçada Harf Kavramı ve Harf-i Cer

Arapçadaki harf kavramı “kelimeyi oluşturan ve alfabenin bir parçası olarak dildeki her bir sesin göstergesi olan semboller”i⁴ de ifade etmekle birlikte aynı zamanda bir kelime çeşididir. Bu sebeple harfler, حروف المباني “hurûfu'l-mebânî” ve حروف المعاني “hurûfu'l-me'ânî” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.⁵ Hurûfu'l-mebânî, alfabe harfleri olup kelimeleri oluşturan sesleri temsil etmektedir. Hurûfu'l-me'ânî ise cümleyi oluşturan unsurlar arasındaki anlam ilişkilerini kuran harflerdir. Aynı zamanda bu harfler edat olarak da isimlendirilmektedir.⁶ Bu sebeple kelimenin türleri; isim, fiil ve harf olarak belirlenmiştir.⁷ Ancak kelime çeşitlerinden olan isim ve fiiller bizatihi anlam bildirirken harflerin anlamları, ilişkilendirildikleri kelimelerle ortaya çıkmaktadır.⁸ Bu anlamda harfler, isim ve fiil özelliği göstermeyen bir anlama sahip olan kelimelerdir.⁹

- 2) Muhammed Ali el-Hûlî tarafından yapılan bir araştırmada Arap dilinde en sık kullanılan harf-i cerler şu şekilde sıralanmaktadır: فى: %22,96, بـ: %18,40, من: %16,12, لـ: 15,64, على: % 13,03, إلى: % 7,44, عن: 4,07, كـ: 2,12, حتى: % 0,33. Bk. Mahmud İsmail 'Ammâr, *el-Ahtâu's-şâ'ia fi'sti'mâlâti hurûfi'l-cer*, Riyad: Dâru 'âlemi'l-kutub, 1998, 44.
- 3) Konuyla ilgili çalışmalarından birisi olan *Mucemu'l-efâli'l-mutaaddiye bi harf* adlı çalışma Arapçada harf-i cerle kullanılan fiilleri bir araya toplayan bir sözlük niteliğindedir. Bk. Musa b. Muhammed b. el-Milyanî el-Ahmedî, *Mucemu'l-efâli'l-mutaaddiye bi harf*, Beyrut: Dâru'l-ilmî'l-melâyin, 1979, 7-447; *el-Ahtâu's-şâ'ia fi'sti'mâlâti hurûfi'l-cer* adlı eserde ise harf-i cerle birliktelik gösteren fiillerin yanlış kullanımlara dikkat çekilmektedir. Bk. 'Ammâr, *el-Ahtâu's-şâ'ia fi'sti'mâlâti hurûfi'l-cer*, 34-411; Ülkemizde de bu konuda çalışmalar yapılmış olup konumuzla ilgili olarak *Arapça'da Harf-i Cerli Fiiller ve Arapçada Sıkça Kullanılan Harf-i Cerli (Deyimsel) Fiiller* adlı çalışmalar, örnek cümlelerle konuyu öğretim yönüyle ele almaktadır. Bk. Hüseyin Günday - Şener Şahin - Fadime Kavak, *Arapça'da Harf-i Cerli Fiiller*, Bursa: Emin Yay, 2014; Osman Düzgün, *Arapçada Sıkça Kullanılan Harf-i Cerli (Deyimsel) Fiiller*, İstanbul: Akdem Yay, 2015; *Klasik Arapçada Fiil-Cerr Harfi Birlikteliği: el-Keşşaf Örneği* isimli yüksek lisans tezinde ise söz öbeği olarak nitelendirilen fiil-harf-i cer birlikteliği *Keşşaf* adlı eser bağlamında ele alınmıştır. Bk. Şahin Bal, *Klasik Arapçada Fiil-Cerr Harfi Birlikteliği: el-Keşşaf Örneği*, Gazi Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi, 2016, 75-91.
- 4) Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988, “harf”.
- 5) Celaleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, I-IV, thk. Komisyon, Dimaşk: Mecma'u lugati'l-'Arabiyye, 1987, C.II, 25.
- 6) Hacı Mehmed Zihni, *el-Muntahab ve'l-muktadab fi kavâ'idî's-sarfi ve'n-nahv*, 6. Baskı, İstanbul: Marifet Yay, 2014, C.I, 34.
- 7) Bahâuddin Abdullah b. 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 4 Cilt (Kahire: Dâru't-turâs, 1980), C.I, 16; Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-esâsiyye li'l-lugati'l-'Arabiyye*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1354, 8; Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sibeveyhi, *el-Kitab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, I-V, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1992, C.I, 12.
- 8) Ebu Muhammed Abdullah Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zehab fi marifeti kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1998, 37; Mustafa el-Galâyîni, *Câmiu'd-durûsi'l-'Arabiyye*, I-III, Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1994, C.I, 12; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, C.I, 66.
- 9) Sibeveyhi, *el-Kitab*, C.I, 12.

Arapçada kelimelere form (vezin) kazandıran ve kelime türetimini de sağlayan zâid harfler de vardır. Ancak bu harfler hurûfu'l-me'ânî gibi dilde müstakil bir yapı olarak kabul edilmemektedir. Örneğin geçişsiz خرج “çıktı” fiilini, أخرج “çıkardı” biçiminde geçişli yapan nakil hemzesi (إ), kelimenin yeni bir anlam kazanmasını sağlasa da bir kelime sayılmamaktadır. Zira kelimeyi oluşturan diğer harflerden biri olduğundan müstakil bir söz birimi oluşturmamaktadır. Ayrıca كَتَبَ “yazdı” fiilinden أَكْتُبُ “yaz” şeklinde emir formu elde etmek için, emir kalıbının başında getirilen vasıl hemzesi ve رَجُلٌ “adam” kelimesinden رُجُلٌ “küçük adam” biçiminde küçültme ismi türetmek için kullanılan tasğîr yâ'sı (ي) da böyledir.¹⁰ Bunlar kelime içerisinde alfabe harfleri gibi yer aldıklarından müstakil kelime türü olarak kabul edilmemektedirler.¹¹ Bazı me'ânî harfleri ise zâid harfler gibi kelimeye birleşik bulunsalar da müstakil bir anlama sahip olup bitiştikleri kelimenin bir parçası olmamaktadır.¹² لِيَكْتُبَ “yazsın” veya سَيَكْتُبُ “yazacak” örneklerindeki ل ve س harfleri gibi. Bu harfler kelimelere birleşerek onlara yeni bir form kazandırıp kelimenin anlamını değiştirirken me'ânî harfleri cümlenin anlamına katkı sunmaktadırlar. Bu yönüyle me'ânî harfleri alfabe harflerinden ve zâid harflerden ayrılmaktadır.

Cümle içi ilişkileri kuran me'ânî harflerinin dildeki kullanım sıklığını araştıran ve yukarıda zikri geçen araştırmada harflerin, isimden sonra en sık kullanılan söz birimleri olduğu belirtilmiş, kelime türlerinin kullanım sıklığına ilişkin şu sayısal veriler sunulmuştur: İsimler: % 57,66, harfler: 31,34, fiiller: % 11. Verilerin yorumlanması sonucunda yaklaşık her on kelimededen altısının isim, üçünün harf, birinin de fiil olduğu, dolayısıyla harflerin Arap dilinin yaklaşık 1/3'ünü oluşturduğu belirtilmiştir. Ayrıca hurûfu'l-me'ânîden olan harf-i cerlerden sonra gelen mecrûr isimlerin de dilde en çok kullanılan isimler olduğu da çalışmada belirtilmektedir.¹³

Hurûfu'l-me'ânînin bir bölümünü oluşturan harf-i cer ve kendinden sonraki isimden oluşan birliktelik *câr-mecrûr* olarak isimlendirilmektedir. Harf-i cerler sonraki isimde cer ameli yaptıklarından bunlar için *harf-i cer* ve bunlardan sonraki isim için de *mejrûr* terimlerinin kullanımı yaygındır. Ayrıca bu harfler için cer etkileri sebebiyle الخافض *hâfid* veya حروف الخفض *hurûfu'l-hafd*; sonraki isim için de المخفوض *mahfûd* terimleri de kullanılmaktadır.¹⁴ Öte yandan harf-i cerler fiil veya şibih fiilleri mecrûrla

10) Zâid harfler için bk. Murat Çiftli, *Arapçada Fiil Türetimi ve Fiil Kalıplarının Morfosemantîği*, Atatürk Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi, 2017, 25-28.

11) Hasan b. Kasım el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*, thk. Fahrettin Kabâve - Muhammed Nedim Fâdil, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1992, 20.

12) Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman Ebû Bekr, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddin, 3 Cilt., Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998, C.I, 20.

13) 'Ammâr, *el-Ahtâu's-şâ'ia fi'sti'mâlâti hurûfi'l-cer*, 40, 41.

14) Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâci, *el-Cumel fi'n-nahv*, thk. Ali Tefvîk el-Hamed, Ürdün: Daru'l-emel, 1404/1984, 60; Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetfî, Lübnan: Muessesetu'r-risale, 1996, 445.

buluşturduklarından bunlara *حروف الإضافة izâfet harfleri* de denilmektedir.¹⁵ Harf-i cer terimi Basra ekolünün, harf-i izâfet terimi ise Kûfe ekolünün terminolojisidir. Kûfe ekolüne göre başka bir kelimeye bağlanan bütün kelimeler mecrûrdur. Dolayısıyla cer, ismin başka bir kelimeye bağlantılı olduğunun alametidir. Bu bağlantı doğrudan veya dolaylı olabilmektedir. Doğrudan bağlantı isim tamlaması biçimidir. Fiille isim arasındaki bağlantı ise ancak harf-i cer yardımıyla olmaktadır. Bu sebeple harf-i cerlerden sonraki mecrûr isimler, muzâfun ileyh olarak da isimlendirilmişlerdir.¹⁶ Nitekim *مررت بزيد* örneğinde *ب* harf-i cerri *مررت* fiiliyle *زيد* ismini ilişkilendirmiş, *uğramak* fiili harf-i cer vasıtasıyla *زيد* ismine izafe edilmiştir.¹⁷ Öte yandan bunların harf-i cer olarak isimlendirilmelerinde sonraki isimde cer etkisine sebep olmalarıyla birlikte *جَرَّ* “çektii” kelimesinin sözlük anlamından hareketle fiilin manasını çekip isme götürmelerinin de etkili olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Harf-i cerler, harf sayısı bakımından *ب* ve *ل* gibi bir; *عن*, *في*, *من* gibi iki; *إلى* ve *على* gibi üç ve *حتى* gibi dört alfabe harfinden ibaret olabilmektedir.¹⁹

3. Fiil-Harf-i Cer İlişkisinin Teorik Çerçevesi

Hurûfu'l-me'ânînin bir türü olan harf-i cerlerin söz dizimdeki en bariz işlevleri isimleri fiillere bağlamalarıdır.²⁰ Fiil-harf-i cer ilişkisi her iki unsurun birbirine denk sayılabilecek oranda katkı vermesi şeklindedir. Zira harf-i cer, fiilin anlamını isme taşırken fiille ilişkisi sayesinde tek başına anlamı ortaya çıkmayan bu unsurun anlamı da belirginleşmektedir.²¹ Bunlar cümle öğelerini birbirine bağlamaları sebebiyle fiille isim arasındaki geçişi sağlayan köprüye benzetilmektedirler.²² Bu sebeple *أدوات التعليق* “bağlama edatları” olarak da isimlendirilmişlerdir.²³ Harf-i cer aracılığıyla ismi fiile bağlama işlemi *ta'lik* olarak isimlendirilmekte, harf-i cerrin bağlandığı fiil veya fiilimsiye de *mute'allak*

15) Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Muberrid, *el-Muktabadab*, I-IV, thk. Muhammed Abdulhalık Udayme, Kahire: By., 1415/1994, C.IV, 136; Zihni, *el-Muntahab ve'l-muktabadab*, C.II, 5, 289.

16) Sîbeveyhi, *el-Kitab*, C.I, 419; Mehdî el-Mahzûmî, *fi 'n-Nahvi 'l-'Arabî Nakd ve Tevcih*, Beyrut: Dâru'r-râidi'l-'Arabî, 1986, 78; Nuruddîn Molla Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî, *el-Fevâidu'd-diyâiyye fî şerhi'l-Kâfiye*, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2015, 747.

17) Sîbeveyhi, *el-Kitab*, C.I, 421.

18) Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, C.II, 331.

19) Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, C.I, 71; Abdulhuseyin el-Mubarek, “Hurûfu'l-cer ve mezâhibu'n-nuhat fi isti'maliha”, *Havliyyatu Kulliyati'l-İnsâniyye ve'l-ulûmi'l-İctimâiyye* 11, (1988): 138, 142.

20) Sîbeveyhi, *el-Kitab*, C.I, 39; Zemahşerî, *el-Mufasssal fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, 288; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, C.I, 408.

21) Muhammed Tayyîb Fânkâ en-Nâgavî, *Hurûfu'l-cer ve eseruhâ fi'd-dilâlât*, Trablus: Menşûrâtu kulliyeti'd-da've'l-İslâmiyye, 2002, 99.

22) Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, C.II, 437.

23) Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiyye manâhâ ve mebnâhâ* (Mağrib: Dâru's-sekâfe, 1994), 202.

denilmektedir.²⁴ Söz dizimi gereği bazı kullanımlarda cümlede yer almayan mute‘allakın ise mahzûf olduğu kabul edilerek takdiri yapılmaktadır.²⁵

Cümlede fiille ilişkili olarak kullanılan dolayısıyla mute‘allaklı olan harf-i cerler *asli harf-i cerler*dir.²⁶ Harf-i cerlerin asli görevi, fiilin anlamını isme ulaştırmak olmakla birlikte bazı kullanımlarında bu özelliği göstermeyen harf-i cerler cümlede pekiştirme amacıyla yer almaktadır. Bu kullanımlarda harf-i cerler *zâid* veya *şebîh bi’z-zâid* (*zâide benzer*) olarak adlandırılmaktadır. Bu işlevdeki harf-i cerler fiille isim arasındaki bağlantıyı kurmak için değil cümlenin anlamını pekiştirmek için cümleye dâhil olduklarından fiille ilişkili değildir.²⁷ Dolayısıyla bu görevdeki harf-i cerlerin mute‘allaklı bulunmamasıdır. Harf-i cerlerden ك، ل، م، ن، ه، و harf-i cerleri zâid olarak da kullanılabilen harf-i cerlerdir.²⁸ “كفى بالله شهيداً” (Şahit olarak Allah yeter.” (Ra'd 13/4) ayeti kerimesindeki ه harf-i cerri bu işlevdedir. Zaide benzer olarak nitelenen harf-i cerler ise cümlede pekiştirme amaçlı değil kendi anlamlarıyla yer almaktadır. Örneğin zâide benzer olarak nitelendirilen ر harf-i cerri, mute‘allaklı olmamakla birlikte cümlede kendine has anlamını taşımaktadır. Bundan başka عدا، حاشا، خلا، لولا، لعل harf-i cerleri de zaide benzer olarak nitelenmekte olup bunların da mute‘allakının olmadığı ifade edilmektedir.²⁹

Harf-i cerler bu işlevlerine ilaveten cümleyi çeşitli yönlerden sınırlandırmaktadır. Örneğin; حضر محمد من القرية “Muhammed geldi” cümlesine حضر محمد من القرية köyden geldi” şeklinde câr-mecrûr eklendiğinde من harf-i cerri sayesinde yolculuğun başladığı yer، حضر محمد من القرية إلى مقر عمله “Muhammed köyden iş yerine geldi” ilavesiyle إلى harf-i cerri sayesinde yolculuğun bittiği yer، حضر محمد من القرية إلى مقر عمله في سيارة “Muhammed köyden iş yerine bir otomobilde geldi” ilavesiyle في harf-i cerri sayesinde yolculuğun geçtiği yer³⁰ ve حضر محمد من القرية إلى مقر عمله في سيارة ilavesiyle ل harf-i cerri sayesinde yolculuğun sebebinin belirtilmesi yönlerinden cümle sınırlandırılmış olmaktadır. Dolayısıyla harf-i cerler, fiilin başlangıç ve bitiş yerlerini, nerede, ne zaman ve niçin meydana geldiği gibi hususiyetlerini belirterek fiilin anlamında sınırlandırmaya sebep olmalarıyla birlikte cümlenin anlamına bu gibi hususiyetleri katarak bir yandan da fiilin anlamını güçlendirmektedirler.³¹

24) İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, C.II, 491; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2019, 335.

25) İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, C.II, 491.

26) Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-nahvî*, Lübnan: Dâru'n-nahdati'l-'Arabiyye, 2010, 416.

27) İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, C.II, 491; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, C.IV, 70; 'Ammâr, *el-Ahtâu's-şâ'ia fi'sti'mâlâti hurûfi'l-cer*, 35.

28) Muberrid, *el-Muktadab*, C.IV, 136, 137.

29) Nâgavî, *Hurûfu'l-cer*, 70, 137.

30) Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, C.II, 435.

31) Nâgavî, *Hurûfu'l-cer*, 99.

Harf-i cerler geçişsiz fiillerin mef'ûl almalarını da sağlamaktadır. Şöyle ki; كُتِبَ أَحْمَدُ الرسالة "Ahmet mektubu yazdı" örneğindeki gibi bazı fiiller, nesne almak için harf-i cerre ihtiyaç duymamaktadır. Bu fiillerin nesnelere doğrudan etkilemeleri bunların güçlü fiil olmalarına bağlanmıştır. Bu tür fiilleri tanımlayan ve تَعَدَّى "aşmak" kökünden türetilen *mute'addî* terimi, fiilin, faili aşıp mef'ûle etki etki edecek kadar kuvvetli olduklarını göstermektedir.³² Mef'ûlün bih almak için harf-i cerre ihtiyaç duyan fiiller ise *lâzım* vasfıyla nitelendirilmiştir. Bu fiiller *مررت بزید* "Zeyd'e uğradım" örneğindeki gibi mef'ûle ulaşmada harf-i cerre ihtiyaç duymaları hasebiyle zayıf anlamlı kabul edildiğinden *الفعل غير المجاوز* ve *الفعل القاصر* gibi adlarla da anılmışlardır.³³ Bu fiiller mef'ûle ulaşmada zayıf kalıp, aradaki bağlantıyı sağlayacak araçlara ihtiyaç duyduklarından harf-i cerler bu noktada devreye girerek fiille etkilediği isim arasındaki bağlantıyı kurmaktadır.³⁴ Fiiller için geçerli olan bu durum ismi fail ismi mef'ûl, sıfatı müşebbehe ve mastar gibi şibih fiiller için de geçerlidir. أنا مارٌّ به، *مروري بزید حسن* isimlerin de harf-i cerre ihtiyacı devam etmektedir.³⁵ Mef'ûlünü harf-i cersiz alan fiiller de söz diziminin bir takım gereklerinden ötürü harf-i cer yardımına başvurabilmektedir. Örneğin; (إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّعْيَا تَعْبُرُونَ) "...Eğer rüya yorumluyorsanız, (rüyamı bana yorumlayın)" (Yûsuf 12/43) ayeti kerimesindeki *يَعْبُرُ-عَبَرَ* fiili, harf-i cersiz mef'ûl alan bir fiildir. Ancak ayeti kerimede nesnesinden sonraya kaldığından nesnedeki etkisi zayıflamış ve nesnesiyle bağını kurmak için *الرُّعْيَا* kelimesinden önce ل harf-i cerri getirilmiştir.³⁶

Cümlede müned ve münedün ileyih dışındaki ögeler sebep, yer, pekiştirme, açıklama vb. yönlerden cümlenin anlamını sınırlayıcı ve tamamlayıcı unsurlardır. *Fazla* olarak nitelendirilen bu unsurlar, gramerin mansubat tarafını teşkil etmekte olup bunların çoğu, mef'ûl olarak isimlendirilmektedir.³⁷ Mef'ûlün bih, mef'ûlün leh, mef'ûlu mutlak, mef'ûlün maah ve mef'ûlün fih gibi. Bunların en sık kullanılanı ise mef'ûlün bih'tir. Bu yüzden mücerret olarak *mef'ûl* kelimesinden *mef'ûlün bih* anlaşılmalıdır.³⁸ Arapçada mef'ûlün bih sadece muteaddî fiille has bir ögedir. Diğer mef'ûller ise mute'addî veya lâzım bütün fiillerin alabildiği ögelerdir.³⁹ Mef'ûle ulaşmada harf-i cerre ihtiyaç duyan lâ-

32) İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, C.IV, 295; İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl*, C.II, 146.

33) Galâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-'Arabiyye*, C.I, 55

34) Ebû Fâris ed-Dehhâh, *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik*, Riyad: Mektebetu'l-'ubeykân, 2004, 240.

35) Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, I-II, thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hifzî, Suudi Arabistan: İdâretu's-sekâfeti ve'n-neşr bi'l-câmi'a, 1993, 1134.

36) Ahmed b. Abdinnûr el-Mâlagî, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi Hurûfi'l-me'ânî*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd, 3. Baskı, Şam: Dâru'l-Kalem, 2002, 320.

37) Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiyye manâhâ ve mebnâhâ*, 194.

38) İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl*, C.II, 147; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, C.II, 150.

39) İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl*, C.II, 147.

zım fiillerin mef'ûlleri, *mef'ûlun bih gayri sarîh* olarak adlandırılmakla birlikte mute'addi fiiller de *mef'ûlun bih gayri sarîh* alabilmektedir.⁴⁰ Harf-i cer yardımıyla mef'ûlde etkili olma işlemi de مباشرة غير تعدية *dolaylı yoldan geçişlilik* olarak adlandırılmaktadır.⁴¹ Ayrıca lafzî olarak mansûb değil harf-i cer dolayısıyla mecrûr olan bu mef'ûller “manevi mef'ûlun bih” olarak nitelendirilmiştir. Mecrûr olan bu isimlere atfedilen kelimelerin mansub olması, bunların mef'ûlun bih konumunda olduklarına delil olarak gösterilmiştir.⁴²

Mef'ûlun bih gayri sarîhte bütün harf-i cerler kullanılmamaktadır. Mef'ûlun bih gayri sarîhte kullanılan harf-i cerler mute'allakı olanlardır. Yani fiille ilişkisi olan harf-i cerlerdir. Nitekim sürekli isimler arasında kullanılan الكاف harf-i cerri, مثل “gibi” anlamı vermesi sebebiyle genellikle kullanımı fiille ilişkili görülmemiştir.⁴³ Yine harf-i cerlerden حاشا، عدا، خلا harfleri aslında istisna edatı olup mute'allakları olmadığından mef'ûlun bih gayri sarîhte kullanılmamaktadır. Öte yandan mef'ûlun bih gayri sarîhte kullanılan harf-i cerlerin kullanım amacı fiilin anlamını isimle buluşturmakken bunlar dâhil oldukları kelimeyi fiilin hükümü dışına çıkarmaktadırlar. مُذ ve مُنذ harfleri ise zamanla alakalı olup sadece mef'ûlun fih olan ögeyle birlikte bulunmaktadır. رُبْ ise cümle başında kullanılan ve mute'allakı olmayan bir harf-i cer olup “azlık veya çokluk” belirtmekte ve mef'ûlun bih gayri sarîhte kullanılmamaktadır. كي mef'ûlun lieclih ögesine özgüdür. Sadece Ukayl dilinde harf-i cer olarak kullanılan لَعَلَّ harf-i cerri de mute'allakı olmayan bir harf-i cer olarak “beklenti” manası vermek için cümleye dâhil olup fiili isme bağlamamaktadır. Zâid harf-i cerler gibidir. لولا harf-i cerri de لَعَلَّ gibi mute'allakı olmayan bir harf-i cerdir.⁴⁴ Dolayısıyla buraya kadar zikredilen harf-i cerlerin fiille irtibatı mef'ûlun bih gayri sarîhte ilişkin değildir.

Çalışmamıza konu olan ve fiille birliktelik gösteren harf-i cerler, mef'ûlun bih gayri sarîhin başında yer alan harf-i cerlerdir. Mef'ûlun bih gayri sarîhin başında، و، ت، حتى، و ve عن، إلى، عن harf-i cerleri yer alabilmektedir. Bunlar içerisinden و ve ت harfleri mef'ûle ulaşmada zayıf kalan fiilin bu ihtiyacını gidermekten ziyade sadece yemin anlamıyla ve fiilleri mahzûf olarak kullanıldığından, benzer şekilde حتى harf-i

40) Zihni, *el-Muntahab ve'l-muktadab*, C.II, 166, 176.

41) Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, C.II, 159.

42) Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1134.

43) Ahfeş (ö. 215/830) ve İbn 'Usfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270) زيد كعمرو “Zeyd Amr gibidir” cümlesindeki الكاف harf-i cerrinin mute'allakı olmadığı görüşündedir. Bk. Muhammed el-Emîr, *Haşiyetu'l-Emîr 'alâ Muğni'l-Lebîb*, I-II, Kahire: Dâru İhyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye, trs., C.II, 79; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, C.II, 629; Muhammed Muhammed Davud, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve tefâulu'l-meânî*, I-II, Kahire: Dâru garîb, 2002, C.I, 4, 5.

44) İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, C.II, 491-493; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1135.

cerri de bütün kullanımlarında tek bir anlam yansıttığından fiille ilişkileri ayrılmazlık derecesinde değildir. Sonuç olarak mef'ûlun bih gayri sarihin başında yer alan ve belirli bir anlamı sağlamada fiilden ayrılmazlık gösteren harf-i cerler، إلى، على، ل، من، في، ب، في، ب، من، ل، على، إلى، cerleridir.⁴⁵ Aralarındaki ilişkinin niteliğine göre fiil-harf-i cer birlikteliği birkaç başlık altında incelenebilmektedir.

4. Fiil-Harf-i Cer İlişkisinin Anlam Boyutu

Harf-i cerler, anlamlarını sözün bağlamından kazanmaktadırlar. Bağlamların incelenmesi neticesinde harf-i cerler için birtakım anlamlar tespit edilmiştir.⁴⁶ Mef'ûlun bih gayri sarihin başında yer alan ve yukarıda bahsi geçen harf-i cerlerin en bariz anlamları şunlardır: من harf-i cerri سيرتُ من البصرة إلى الكوفة “Basra’dan Kûfe’ye yürüdüm” örneğindeki gibi “gayenin başlangıcı” (ابتداء الغاية) إلى harf-i cerri “gayenin bitişi” (انتهاء الغاية) في harf-i cerri جلس في المسجد “Mescitte oturdum” örneğindeki gibi “bulunma” (الظرفية) ب harf-i cerri “İpi elimle tuttum, kavradım” örneğindeki gibi “bağlama, bitişirme” (الإصاق) ve كتبت بالقلم “Kalemle yazdım” örneğindeki gibi “yardım isteme” (الاستعانة) على harf-i cerri، زيد على السطح “Zeyd zeminin üstündedir” örneğindeki gibi “üzerinde olma” (الاستعلاء) عن harf-i cerri رميت السهم عن القوس “Oku yaydan attım” örneğindeki gibi “aşma, uzaklaşma” (المجازة) ل harf-i cerri المال لزيد “Mal, Zeyd’indir” örneğindeki gibi “sahiplik” (التعليل) جئتك لإكرامك “İkramın için sana geldim” örneğindeki gibi “sebep” (التعليل) ve التملك bildirilmektedir.⁴⁷ Bu harf-i cerlerin neredeyse tamamı Türkçede ismin hal eklerine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda harf-i cerlerin fiille ayrılmazlık ilişkisi göstermediği durumlar için önerilen Türkçe karşılıklar ise genellikle şunlardır: ب harf-i cerri için vasita durum eki olan -le, -la, ekleri ve ile edatı; من harf-i cerri için ismin ayrılma halini sembolize eden -den, -dan ekleri; إلى harf-i cerri için ismin yönelme hali olan -e, -a durum ekleri; عن harf-i cerri için -den -dan ekleri ve hakkında anlamı; على harf-i cerri için üzerine, üzerinde anlamı ve -de, -da ekleri; في harf-i cerri için bulunma durum eki olan -de, -da ekleri; ل harf-i cerri için ait, için anlamları ve -e, -a ekleri.⁴⁸ Harf-i cerler fiille birlikte kullanımlarında bu anlamlarını çoğu zaman taşımakla birlikte bazı kullanımlarda farklı anlamlar da görülmektedir.

45) Zihni, *el-Muntahab ve'l-muktadab*, C.II, 176.

46) Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 283-291; Muberrid, *el-Muktadab*, C.IV, 136-142; Hâşimî, *el-Kavâidu'l-esâsiyye*, 263-271.

47) Sibeveyhi, *el-Kitab*, C.IV, 217-227; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 288-291; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1137, 1148, 1152, 1160; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, C.I, 66-69, C.II, 456; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, C.II, 157, 182; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, C.II, 332, 382; Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin, Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1997, 142-150. Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, 35, 97; Dehhâh, *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik*, 259.

48) Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, Konya: Tekin Kitabevi, 1989, 309-316; Yusuf Uralgiray, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, I-II, Riyad: B.y., 1986, C.I, 356, 357; Hüseyin Günday – Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, İstanbul: Alfa Yay., 2014, 57.

Çoğu fiil edimbilimsel gayelere uygun olarak birçok harf-i cerle kullanılmaktadır. Örneğin تَحَدَّثَ fiili, تَحَدَّثَ عَنِ الْمَوْضُوعِ “Konu hakkında konuştu.” تَحَدَّثَ الْأُسْتَاذُ فِي “Hoca öğrencilere konuştu” تَحَدَّثَ الْأُسْتَاذُ إِلَى الطَّلَابِ “Hoca sınıfta konuştu”, الصَّفِ cümlelerinde görüldüğü gibi إِلَى harf-i cerleriyle kullanılabilir. ⁴⁹ Bu husus fiilin, farklı harf-i cerlerle kullanılabilme esnekliğini göstermektedir. Örneklerde görüldüğü gibi bu kullanımlarda fiilin asli anlamı, kullanıldığı harf-i cerle birlikte bazı ayrıntılar kazansa önemli bir değişime uğramamaktadır. Bu tür fiil-harf-i cer ilişkisi العلاقة العادية olarak adlandırılmıştır. ⁵⁰ Aynı şekilde مَشَى عَلَى الْمَاءِ “Su üzerinde yürüdü” مَشَى إِلَى الْمَاءِ “Suya doğru yürüdü” مَشَى مِنَ الْمَاءِ إِلَى الْيَابِسَةِ “Suda yürüdü” örneklerinde مَشَى “yürüdü” fiilinin genel anlamı değişmemiş, kullanıldığı her bir harf-i cer, fiilin anlamına ayrıntı katmıştır. ⁵¹ Bu kullanımı ve yukarıda değindiğimiz zâid olarak kullanımında harf-i cer cümleye ilave bir anlam vermekle birlikte fiilin asli anlamını etkilememektedir. Dolayısıyla bu tür fiillerle harf-i cerlerin kullanımı bir zorunluluk değil, zarfiyet, sebebiyet vb. bir takım gerekçelerle fiilin asıl anlamına ilaveler yapmak şeklindedir.

Bazı fiiller ise belirli bir anlam ifade etmede sürekli belirli harf-i cerlerle kullanılmaktadır. Bu anlamda birbirinden ayrılmazlık gösteren fiil-harf-i cer beraberliğinde harf-i cer, fiilin bir parçası gibidir. Dolayısıyla bu tür fiiller, harf-i cerriyle bütünleşik bir görüntü vermektedir. Bunları bir arada kullanmamak dilsel hata oluşturmaktadır. Nitekim bu hataları ele alan çalışmalar yapılmıştır. ⁵² Fiilin belli bir anlam ifade etmede sürekli birlikte kullanıldığı bir harf-i cer olmakla birlikte kök anlamı, kullanıldığı harf-i cerle değişikliğe uğramıyorsa fiil-harf-i cer ilişkisi, fiilin anlamını değiştirmeyen ayrılmazlık ilişkisidir. Bu ilişki العلاقة العضوية olarak isimlendirilmektedir. صَبَّرَ عَلَى الْأَلَمِ “Acıya sabretti” örneğindeki gibi. صَبَّرَ “sabretti” fiili, bu anlamda sürekli عَلَى harf-i cerriyle kullanılmaktadır. Dolayısıyla صَبَّرَ fiilini عَلَى harf-i cerriyle صَبَّرَ عَلَى şeklinde kullanmak bir zorunluluktur. Fiili bu anlamda harf-i cersiz veya عَنْ، إِلَى، مِنْ، harf-i cerleriyle kullanmak mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle صَبَّرَ fiili mücerret olarak “sabretti” anlamını taşımakla birlikte mef’ûlünü doğrudan alamamakta, harf-i cerre ihtiyaç duymaktadır. Öte taraftan bu anlamda mef’ûlünü almada عَلَى harf-i cerrinden başka bir harf-i cerle de kullanılmamaktadır. ⁵³

49) Abdulhamid Ömer, *Keyfe tuktebu risale*, Kahire: Merkezi’ d-divân, 2003, 28.

50) Ali el-Kâsimî, “et-Te’âbiru’l-istilâhiyye ve’s-siyâkiyye ve mu’cem ‘Arabî lehâ” *Mecelletu’l-lisâni’l-‘Arabî* 17/1, 2011, 23.

51) Davud, *el-Kur’ânu’l-Kerîm ve tefâulu’l-meânî*, C.I, 26.

52) Bk. ‘Ammâr, *el-Ahtâu’s-şâ’ia fi’ti’mâlâti hurûfi’l-cer*, 127-163.

53) Kâsimî, “et-Te’âbiru’l-istilâhiyye ve’s-siyâkiyye”, 23.

Mef'ûlüne doğrudan etkide bulunan fiillerin etkisini bu tür fiiller de harf-i cerler vasıtasıyla yapmaktadır.⁵⁴ Bu fiillerin harf-i cerleriyle birlikte sonraki isimdeki etkisi, harf-i cerre ihtiyaç duymayan fiillerin sonraki isimlerde meydana getirdiği etkiye denktir. Ancak bunların etkisi doğrudan değil dolaylı bir etkidir.⁵⁵ Başka bir ifadeyle bunların mef'ûldeki etkileri yönüyle diğer fiillerle aralarındaki fark, sadece harf-i cerre ihtiyaç duymalarıdır. Nitekim bunlar mef'ûl istemediklerinde harf-i cersiz de kullanılabilirlerdir. *كنا نتوقع أن يثور؛ لكنه صبر* "Hiddetleneyeceğini bekliyorduk; ancak o sabır gösterdi" gibi.⁵⁶

Fiil-harf-i cer ilişkisinin bu türü ayrılmazlığını soru ve şart üslubunda daha açık biçimde göstermektedir. Zira mef'ûlünü harf-i cersiz alan fiillerin soru ve şart cümlelerindeki soru edatlarının öncesinde kullanılan harf-i cerler zorunlu olmayıp cümleye ilave anlam katılmak istendiğinde dâhil olmaktadır. Örneğin *شكر* fiili mef'ûlünü doğrudan alan fiillerdendir. Bu fiilin soru ve şart üslubunda doğrudan soru edatlarıyla başlanabilmektedir. *من تشكر أشمكزه* ve *من تشكر؟* gibi. Dolayısıyla bu kullanımlarda harf-i cerler, sadece cümleye zarfiyet ve sebebiyet gibi anlamlar ilave edilmek istendiğinde soru ve şart edatlarının başında yerini almaktadır. Ancak mef'ûllerini harf-i cer yardımıyla alan fiillerin soru ve şart üslubundaki kullanımlarında harf-i cerler sürekli soru ve şart edatlarının başlarında yerlerini almaktadırlar. *مر* fiiliyle kullanılan *ب* harf-i cerri gibi. Bu harf-i cer, soru veya şart üslubunda fiilin öncesinde soru veya şart edatlarının başında yerini alarak fiilden ayrılmazlığını kanıtlamaktadır. Zira "Kime uğradın?" sorusunu sormak için soru edatı olan *من* "Kim" den önce fiilin birlikte kullanıldığı harf-i cer, *بمن مررت؟* şeklinde soru edatına eklenmek zorundadır. Yine aynı fiil, şart üslubunda *بمن تمر أمر به؟* şeklinde ifade edilerek harf-i cerrin şart edatının öncesine getirilmesi gerekmektedir.⁵⁷ Bu türden fiil-harf-i cer birlikteliğine şu örnekler de verilebilir: *اعتنى ب* ...den uzaklaştı, *ابتعد عن* ...e işaret etti, *أشار إلى* ...ile ilgilendi, *اختلف* ...e üzerinde ittifak etti, *اتفق على* ...de ihtilaf etti, *احتاج إلى* ...e gereksinim duydu, *إشتاق إلى* ...e özlem duydu, *فكر في* ...i düşündü, *أمن ب* ...i emretti, *رحب ب* ...i hoş karşıladı, *تعلق ب* ...e tutundu, *استمتع ب* ...e inandı, *تمتع ب* ...den faydalandı, *شعر ب* ...i hissetti, *ظفر ب* ...i elde etti, *أجاب عن* ...e cevap verdi, *أجاب عن* ...e yaklaştı, *أقرب من* ...e şaşırdı, *عجب من* ...den zevk aldı, *اعتمد ب* ...e maruz kaldı, *تعرض ل* ...i yasakladı, *نهى عن* ...i savundu, *دافع عن* ...e güvendi, *ألتنى على* ...i övdü, *ألتنى على* ...i içerdi, *ألتنى على* ...den mezun oldu, *تخرج في* ...e tavsiye etti, *نصح ل* ...e buldu, *عثر على* ...i elde etti.⁵⁸

54) İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, C.I, 73.

55) Sibeveyhi, *el-Kitab*, C.III, 79, 80.

56) Kâsimî, "et-Te'âbiru'l-istilâhiyye ve's-siyâkiyye", 23.

57) Sibeveyhi, *el-Kitab*, C.III, 82.

58) Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Dağarcık Yay, 1995.

Bazı fiil-harf-i cer birliklerinde ise fiilin anlamı kullanıldığı harf-i cerle değişmektedir. Fiilde anlam değişikliğine sebep olan bu ilişki *العلاقة الاصطلاحية* olarak isimlendirilmektedir.⁵⁹ Buna *قام* fiil-harf-i cer birlikteliği örnek verilebilir. Bu kalıptaki *قام* fiili kök halinde “oturduğu yerden kalktı” anlamına gelir. *قام الطلاب عندما دخل المعلم الصف* “Hoca sınıfa girince öğrenciler ayağa kalktı” gibi. *قام* şeklindeki kullanımda ise “yapmak, yerine getirmek” anlamını kazanmaktadır. *قام الطلاب بواجبهم* “Öğrenciler ödevlerini sınıfta yaptılar” gibi. Diğer bir ifadeyle fiil ve harf-i cer *قام* ortaklığıyla yeni bir anlam ortaya koymaktadır. Bu tür fiil-harf-i cer birlikteliğine şu örnekler verilebilir: *شَقَّ*: yardı. / *شَقَّ على*: zor geldi, *نال من*: ulaştı / *نال من*: kötiledi, *ضرب*: vurdu / *ضرب في*: yola çıktı, *ذهب*: gitti / *ذهب*: götürdü. Fiilin anlamını değiştiren bu türden bazı ilişkilerde fiil, harf-i cer değişimiyle farklı anlamlar kazanabilmektedir. “Eğilmek” anlamındaki *مال* fiilin *إلى* harf-i cerriyle *مال إليه* “Birine sempati duydu / ilgi gösterdi”; *عَلَى* harf-i cerriyle *مال عليه* “Birine haksızlık etti” anlamına gelmesi gibi.⁶⁰ Harf-i cerle birlikte kullanıldığında fiildeki anlam değişimi, bazen *أتى* “geldi” fiilinin *ب* harf-i cerriyle *أتى بـ* “getirdi” anlamına gelmesi gibi çatı değişikliği biçiminde; bazen de *رغب في* fiilinin *في* harf-i cerriyle *رغب في الشيء* “Bir şeyi istedi”, *عن* harf-i cerriyle *رغب عن الشيء* “Bir şeyi istemedi, bilerek terk etti” anlamına gelmesi gibi fiillin zıt anlam kazanması biçiminde de olabilmektedir.⁶¹

5. Sonuç

Arap dilinin isim, fiil, harf olarak belirlenen kelime çeşitleri içerisinde en fonksiyonel olanı harflerdir. Zira cümle unsurları arasındaki çoğu anlam ilişkisi harflerle kurulmaktadır. Harflerin dilde en sık kullanılan türü olan harf-i cerler ise cümlede daha çok fiille isim arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Anlamları cümle içerisinde fiil ve isimler arasında kurdukları irtibatla ortaya çıkan harf-i cerlerin temel görevi fiilin anlamını isme ulaştırma ve bu sayede ilişkili olduğu isme de cümle içerisinde bir görev kazandırmaktır. Harf-i cerler ilişkilendirdikleri isimlerle birlikte fiilin zamanı, mekânı, sebebi, başlama ve bitiş noktaları gibi özelliklerini belirlemektedirler. Ayrıca mef‘ûl almada zayıf kalan fiillerin bir mefulde etkili olmaları da harf-i cer sayesinde olmaktadır. Bununla birlikte cümleye zâid olarak pekiştirme amacıyla da eklenebilmeleri yanında bazılarının zaman zarfı ve mef‘ûlun lehlerin öncesinde mütekellim veya yazarın tercihinine göre kullanılabilme esnekliği de işlevselliklerinin diğer bir göstergesidir.

59) Davud, *el-Kur’ânu’l-Kerîm ve tefâulu’l-meânî*, C.I, 26; Kâsimî, “et-Te‘âbîru’l-istilâhiyye ve’s-siyâkiyye”, 24.

60) İbrahim Mustafa, vd. *el-Mu‘cemu’l-vasît*, İstanbul: Dâru’d-da‘ve, 1992, “مال” 894; Davud, *el-Kur’ânu’l-Kerîm ve tefâulu’l-meânî*, C.I, 27.

61) Ebu’l-fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Kahire: Daru’l Maarif, trs., “رغب” C.III, 1679.

Harf-i cerlerin söz dizimdeki işlevlerinin incelenmesiyle bunlar için birtakım anlamlar belirlenmiş ve en temel anlamından başlayarak sıralanmıştır. Harf-i cerler bu temel anlamlarını söz dizimde çoğu kullanımlarında taşımakta ve bu anlamlarıyla cümlede fiilin anlamını sınırlandırıcı ve bir yandan da takviye edici işlev görmektedirler. Bu işlevleriyle fiilin temel anlamına ilave anlamlar katan harf-i cerlerin bazı kullanımları da fiilin anlamını değiştirecek düzeyde olmaktadır. Neticede çalışmada ayrıntılarına yer verilen bu ilişki türleri üç seviye olarak özetlenebilir. Birinci seviye, fiil ve harf-i cerrin birlikte kullanımlarında fiilin temel anlamını koruduğu ilişkidir. İkinci ilişki türünde fiil anlamını korumakla birlikte mute'addilik özelliği göstermede belirli bir harf-i cerden ayrılmamaktadır. Üçüncü ilişki türü ise fiilin harf-i cerle birlikte yeni bir alam kazandığı ilişkidir. Son iki ilişki türü ayrılmazlık ilişkisi olarak isimlendirilmiştir. Neticede fiillerin anlamları harf-i cerle birliktelik gösterdikleri bazı durumlarda değişime uğramaktadır.

Fiilleri harf-i cerle ilişkileri noktasında inceleyen bu çalışmada harf-i cerlerin bütünü belirli bir anlamı sağlamada fiilden ayrılmazlık gösterip göstermediği noktasında değerlendirilmiştir. Genellikle kaynaklarda sayısı yirmi olarak verilen harf-i cerlerden belli bir anlamı sağlamada fiilden ayrılmazlık gösterenler yedi tane olarak belirlenmiştir. Mef'ûlun bih gayri sarîhin başında kullanılan ve Türkçede edat ve eklerle karşılanan bu harfi cerler في، ل، على، عن، إلى، من، ب، harf-i cerleridir. Bunlar dışındaki harf-i cerlerin ise fiille ilişkisi bu düzeyde değildir. Bunun sebepleri incelendiğinde bunlardan bir kısmının mute'allakının olmadığı, bir kısmının sadece zaman zarfı olarak kullanıldığı, fiille ilişkisi olan diğer bir kısmının ise sürekli belirli bir anlam taşıması ayrıca bunlardan yemin ifade edenlerin fiillerinin mahzuf olması sebebiyle fiille bütünleşme özelliği göstermediği anlaşılmıştır.

Kaynakça

- 'Ammâr, Mahmud İsmail, *el-Ahtâu's-şâ'ia fi'sti'mâlâti hurûfi'l-cer*, Riyad: Dâru 'âlemi'l-kutub, 1998.
- Ahmedî, Musa b. Muhammed b. el-Milyânî, *Mucemu'l-efâli'l-mutaaddiye bi harf*, Beyrut: Dâru'l-ilmî'l-melâyin, 1979.
- Akdağ, Hasan, *Arap Dili Dilbilgisi*, Konya: Tekin Kitabevi, 1989.
- Bal, Şahin, *Klasik Arapçada Fiil-Cerr Harfi Birlikteliği: el-Keşşaf Örneği*, Gazi Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Câmî, Nuruddîn Molla Abdurrahmân b. Ahmed, *el-Fevâidu'd-diyâiyye fi şerhi'l-Kâfiye*, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2015.
- Çiftli, Murat, *Arapçada Fiil Türetimi ve Fiil Kalıplarının Morfosemantiği*, Atatürk Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 22. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2019.

- Davud, Muhammed Muhammed, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve tefâulu'l-meânî*, 2 Cilt. Kahire: Dâru garîb, 2002.
- Dehhâh, Ebû Fâris, *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik*, Riyad: Mektebetu'l-'ubeykân, 2004.
- Düzgün, Osman, *Arapçada Sıkça Kullanılan Harf-i Cerli (Deyimsel) Fiiller*, İstanbul: Akdem Yay, 2015.
- Emîr, Muhammed, *Haşiyetu'l-Emîr 'alâ Muğni'l-Lebîb*, I-II, Kahire: Dâru ihyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye, trs.
- Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin, Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1997.
- Galâyînî, Mustafa, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, Lübnan: Müessesetu'r-risâle, 2017.
- Günday, Hüseyin – Şahin, Şener - Kavak Fadime, *Arapça'da Harf-i Cerli Fiiller*, Bursa: Emin Yay, 2014.
- Günday, Hüseyin –Şahin, Şener, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, İstanbul: Alfa Yay., 2014.
- Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-vâfi*, I-IV, Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1974.
- Hassân, Temmâm, *el-Lugatu'l-'Arabiyye manâhâ ve mebnâhâ*, Mağrib: Dâru's-sekâfe, 1994.
- Hâşimî, Ahmed, *el-Kavâidu'l-esâsiyye li'l-lugati'l-'Arabiyye*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, (1354).
- İbn 'Akîl, Bahâuddîn Abdullah, *Şerhu İbni 'Akîl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV, Kahire: Dâru't-turâs, 1980.
- İbn Hişâm, Cemaleddin el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*, I-II, thk. Mazin Mubarek – Muhammed Ali Hamdullah, Şam: Dâru'l-fikr, 1964.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî, *Şerhu Şuzûri'z-zehab fi marifeti kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asrî, 1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arab*, Kahire: Daru'l-Maarif, trs.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddin Ebu'l-bekâ Ya'îş b. Ali el-Mevsilî, *Şerhu'l-Mufasssal*, thk. Emîl Bedî' Yakub, I-VI, Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2001.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdülhüseyin el-Fetlî, Lübnan: Muessesetu'r-risale, 1996.
- İbrahim, Mustafa, vd. *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul: Dâru'd-da've, 1992.
- Kâsimî, Ali, "et-Te'âbiru'l-istilâhiyye ve's-siyâkiyye ve mu'cem 'Arabî lehâ" *Mecelletu'l-lisâni'l-'Arabî* 17/1 (2011), 17-34.
- Mahzûmî, Mehdî, *fi'n-Nahvi 'l-'Arabî nakd ve tevcih*, Beyrut: Dâru'r-râidi'l-'Arabî, 1986.

- Mâlagî, Ahmed b. Abdinnûr, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi Hurûfi'l-me'ânî*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd, 3. Baskı, Şam: Dâru'l-kalem, 2002.
- Mubarek, Abdulhuseyin, "Hurûfu'l-cer ve mezâhibu'n-nuhat fî isti'maliha", *Havliyyatu Kulliyati'l-İnsâniyye ve'l-ulûmi'l-ictimâiyye* 11 (1988): 135-186.
- Muberrid, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab*, I-IV, thk. Muhammed Abdulhalık Udayme Kahire: By., 1415/1994.
- Murâdî, el-Hasan b. Kasım, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-meânî*, thk. Fahrettin Kabâve - Muhammed Nedim Fâdil, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1992.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Dağarcık Yayın, 1995.
- Nâgavî, Muhammed Tayyîb Fânkâ, *Hurûfu'l-cer ve eseruhâ fi'd-dilâlât*, Trablus: Menşûrâtu kulliyeti'd-da've'l-İslâmiyye, 2002.
- Ömer, Abdulhamid, *Keyfe tuktebu risale*, Kahire: Merkezu'd-dîvân, 2003.
- Râcihî, Abduh, *et-Tatbîku'n-nahvî*, Lübnan: Dâru'n-nahdati'l-'Arabiyye, 2010.
- Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, I-II, thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hifzî, Suudi Arabistan: İdâretu's-sekâfeti ve'n-neşr bi'l-câmi'a, 1993.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, I-V, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1992.
- Suyûtî, Celaleddin, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, I-IV, thk. Komisyon, Dımaşk: Mecma'u lugati'l-'Arabiyye, 1987.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman Ebû Bekr, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddin, I-III, Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988.
- Uralgiray, Yusuf, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, I-II, Riyad: B.y., 1986.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak, *el-Cumel fi'n-nahv*, thk. Ali Tevfik el-Hamed, Ürdün: Daru'l-emel, 1404/1984,
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, thk. Fahr Salih Kadâre, Amman: Daru Ammar, 2004.
- Zihni, Hacı Mehmed, *el-Muntahab ve'l-muktadab fi kavâ'idi's-sarfi ve'n-nahv*, I-II, 6. Baskı, İstanbul: Marifet Yay, 2014.

